

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Національний університет «Острозька академія»

За допомогою невербальної релігійної комунікації репрезентується релігійність як така, через специфічні пози, жести, одяг, інтер'єр, релігійні знаки та символи.

Вступ

Питання комунікації, а особливо релігійної, є надзвичайно актуальними у світі масової культури та електронних технологій. Яким способом сучасна людина може спілкуватися з абсолютом? Чи підходять для сучасної людини канонічні механізми передачі релігійної інформації? Ці та інші питання є цікавими не лише для релігієзнавців, істориків, культурологів, філософів, але і для пересічного віруючого. Щоб з'ясувати особливості функціонування релігійної комунікації, звернемося до аналізу основних видів невербальної комунікації.

Аналіз досліджень та публікацій

Загалом можна прослідкувати значний доробок вітчизняних та закордонних науковців, що висвітлює окремі аспекти (часто досить конкретні) особливостей функціонування релігійної комунікації.

Невербальній комунікації присвячені роботи П. Берка, В. Борисенко, Р. Гвардіні, А. Павленко, П. Сопера та ін. Окремі ідеї можна зустріти і у роботах українських та зарубіжних науковців, що займаються загальними питаннями теорії комунікації (Р. Блакар, С. Виготський, У. Еко, М. Маклюєн, Н. Мечковська, М. Непп, Д. Холл, Г. Почепцов, Р. Харріс, Р. Якобсон).

Оскільки узагальнених розвідок щодо цієї теми є досить мало, тому метою даної статті є характеристика та аналіз основних аспектів невербальної релігійної комунікації.

Основна частина

Невербальна комунікація – це історично перша форма комунікації, в якій відбувається передача інформації без словесної допомоги. Невербальна комунікація – це позамова комунікація, що ґрунтується на різноманітних знакових системах. Невербальна комунікація розвинулася як засіб передачі інформації набагато раніше, ніж мова. Вона часто використовується не усвідомлено і, без сумніву, має певні переваги над вербальними засобами. Іноді за її допомогою надається інформація, яку інакше передати неможливо з різних причин [10, с. 54]. Невербальний вид комунікації містить такі знакові системи: габітарну, оптико-кінетичну, пара – та екстралінгвістичну, організацію простору та часу комунікативного процесу, візуальний контакт. Сукупність цих засобів допомагає виконувати такі функції: доповнення мови, заміщення мови, репрезентація емоційних станів партнерів по комунікативному процесу.

У «Психологічній енциклопедії», автором-упорядником якої є О. Степанов, зазначається, що «невербальна комунікація – процес передавання інформації за допомогою невербальних засобів. Такими засобами є зовнішність людини, міміка, жести, просторове розміщення співрозмовників,

обмін предметами, фотографіями, малюнками та ін. Невербальна комунікація, з одного боку, доповнює і дублює вербальну комунікацію, а з іншого – здійснює нецілеспрямоване передавання певного психічного змісту (образного, емоційного тощо)» [13, с. 173]. Вивченням невербальної комунікації займається низка наук, які можна поділити на такі основні групи: кінетика – сукупність жестів, поз, рухів, що використовуються під час комунікації у якості додаткових виражальних засобів спілкування; такесика (хаптика) – науковий напрямок, що вивчає роль та значення доторків при спілкуванні; сенсорика – тип невербальної комунікації, що ґрунтується на чуттєвому сприйнятті представників інших культур; проксемика – поведінка у просторі, значення дистанції між співрозмовниками; хронеміка – використання часу у невербальному комунікативному процесі [6, с. 47]. Поряд із цим, Е. Ліч наголошує, що «важливо усвідомлювати, що існує велика різниця між способом, яким індивіди повідомляють один одному інформацію, використовуючи усне чи письмове слово, і способом, яким ми спілкуємося за допомогою кодованих умовних форм невербальної поведінки та невербальних знаків і символів» [8, с. 56].

Зрозуміло, що людина отримує інформацію з усіх їй доступних каналів. Але частина із них носить особливий характер для спілкування. Можна відзначити автономний характер передачі інформації візуальним каналом, та неможливість повністю контролювати візуальний канал, як це робиться з каналом вербальним. За підрахунками дослідників 69 % інформації припадає на невербальну комунікацію [11, с. 302]. Звідси стає зрозумілим, чому невербальна комунікація фактично залишається домінуючою. На другому місці за своєю значимістю стоїть слух. Близько 13 % інформації ми сприймаємо завдяки йому. Далі йдуть дотик (6 %), нюх (3 %) та смак (3 %). Тобто дотик, нюх та смак є маргіналами в інформаційному балансі віруючого. Дотикова невербальна комунікація проявляється, перш за все, у поцілунках, дотиках до святинь; у культових місцях під час релігійних дійств віруючі акцентують увагу на використанні ефірних речовин із специфічним запахом [7, с. 308].

Релігія, послугуючись невербальною формою комунікації, організовується як особливий тип інформаційного процесу. Перш за все, первинним носієм інформації постає тіло віруючого, тим більше, що в ритуальних дійствах воно відіграє одну з провідних ролей. Кожен, хто зацікавлений, наприклад, в християнській літургії (незалежно від того учасник він чи просто спостерігач) стає учасником інформаційного процесу. Релігійна

інформація, закодована в знаках та символах, призводить до того, що вона перетворюється на певний тип соціальної інформації, яка не зникає зі смертю «авторів» (тобто, соціальна інформація, наприклад, середньовічних богослужінь може знайти своє відображення у сучасних літургійних дійствах).

У невербальній комунікації дотики, звук, візуальні символи, запах (наприклад, ефірних речовин) торкаючись першопочатково досвіду, пізніше самі можуть викликати необхідні переживання. Такий феномен стосується, перш за все, індивідуального рівня, але він можливий також і в сфері колективної поведінки. У релігійному культі використовуються такі семіотично значні рухи, пози і жести, як поклони, підняті до неба очі і руки, певні пози тих, хто молиться, особливі жести благословення, у деяких обрядах омовіння рук, ритуальне цілування руки. Невербальна комунікація такого ґатунку називається паралінгвістичною чи поведінковою. Виникає феномен наслідування, коли віруючі під час релігійного дійства повторюють рухи священика. Більшість жестів під час літургійного дійства (підняття рук, поклони, повороти, опускання очей, ставання на коліна) є типовими і такими, що прийшли із первісного ритуалу. А тому такі жести, пози сприймаються як певний обов'язковий тип поведінки під час сакрального дійства [10, с. 54]. Крім того, вони можуть доповнюватися використанням специфічних культових предметів, наприклад, у буддійських ритуалах віруючі використовують молитовні циліндри хурде, обертання яких, начебто, сприяє спокутуванню гріхів і покращенню карми.

Прагматичність невербальної комунікації інтенсивно використовується під час ритуальних дій у релігійних конфесіях, а також проповідництві (встановлення контакту за допомогою рухів, погляду, пози, особливо характерне для протестантських місіонерів під час польових проповідей). Оскільки, складові невербальної комунікації переважно однозначні, то пастир (священик, проповідник, вчитель, гуру) розраховує на конкретні передбачувані результати такої комунікації. Зрозуміло, що під час такого спілкування використовується й експресивний елемент, який значно підсилює результати комунікаційного акту. Прикладом саме такого зрізу невербальної комунікації може бути ситуація, коли проповідники-місіонери (поза культовою спорудою) усім своїм виглядом: позами, рухами, поглядами, виразом обличчя, одягом закликають вступити у розмову.

Особлива цінність невербальних засобів порівняно з мовою полягає в тому, що вони більш природні і меншою мірою знаходяться під контролем свідомості, тому бувають правдивішими у плані відображення почуттів і стосунків. Це дає право говорити про можливий пріоритет невербальних засобів над мовними в передачі характеру спілкування, стосунків домінування – підпорядкування, соціального статусу «вище – нижче», які звичайно словами не позначаються. Тісний зв'язок цих двох форм релігійної комунікації призвів до того, що, наприклад, один з домінуючих

елементів вербальної комунікаційної системи – молитва – не може обійтися без поєднання слова і жесту.

Отже, можна виділити найголовніші складові частини невербальної комунікації, що у різних релігіях відіграють домінуючу роль. Це – жестикуляція, фонаційна комунікація, освітлення, графічні засоби, одяг, ситуативні зміни та пов'язана з ними подієва комунікація, невербальна система храму та його символіка, комунікаційні особливості іконічних зображень та кольору. Кожен із вказаних елементів має свої особливості, специфіку використання та певне комунікаційне навантаження. Спробуємо охарактеризувати деякі з них.

Отже, жести належать до основних різновидів оптико-кінетичної комунікації, пов'язаних з моторикою різних частин тіла: жестикуляція, міміка, пантоміма. Жестикуляція – моторика рук, це найбільш виразні та помітні рухи, проте і будь-який рух тіла з метою підкреслення важливості значення слів, що говоряться, це також жест [14, с. 152]. Потрібно також звернути увагу на таку функцію жестів, як фізичний вираз творчих зусиль комунікатора, який дає слухачам певне задоволення [14, с. 153]. Можна виділити жести, які функціонують у зрізі релігійної комунікації. Це: адаптери – неусвідомлені невербальні дії, що виражають певну фізіологічну потребу (позіхання, почісування, заплющення очей). Як правило, ці дії не контролюються, але під час сакральних релігійних дійств присутні. Емоційні жести, з допомогою яких передаються різноманітні почуття – радість, сум, байдужість, здивування, незадоволення. Певним чином ці жести можуть контролюватися. Регулятори, які підтримують та регулюють потік комунікації. Це – кивки головою, ритмічна жестикуляція. До жестів-регуляторів можна віднести жести диригента, що керує співом віруючих під час релігійного дійства [2, с. 104].

Жести-ілюстрації супроводжують вербальні повідомлення. Вони, будучи породжені соціальними умовами й функціонуючи у певній культурі, є менш довільними і більш універсальними. Існує кілька видів ілюстративних жестів. Це, зокрема, вказівні жести, які, доповнюючи вербальні повідомлення, вказують на напрямок руху, на знаходження певного об'єкта, а також описові жести, що допомагають отримати про предмет точніше уявлення. До ілюстративних жестів можна віднести хресне знамення у християнстві, що відображає/повторює словесну формулу або дублювання слів рухами в неоязичництві.

Жести-емблеми переважно передають буквальне значення. Вивчаються вони шляхом наслідування, імітації і є характерними для певного часу й даної культури. Це символічні жести, що виражають певне ставлення чи почуття і здебільшого мають чітке значення. Наприклад, поклін, поцілунок [9, с. 53].

Жестова комунікація, невербальні форми взаєморозуміння виражають також стосунки і моральні норми. Наприклад, виконання ідентичних жестів правою чи лівою рукою може нести абсолютно протилежне смислове навантаження. У християнській, мусульманській чи буддійській

культурі склалося так, що праве асоціюється з правдою, правильним, правотою, у той час як ліве – з неправдою. Правому приписується найчастіше позитивне, а лівому – негативне значення. Тут суворо розмежовуються дії, які потрібно робити правою рукою (хреститися у християнстві, тримати їжу в ісламі) [9, с. 49].

Іншими різновидами невербальної комунікації, яка використовується у релігії, є фонаційна комунікація та графічні засоби. Фонаційний різновид невербальної комунікації тісно пов'язаний із вербальними засобами, без них він не може існувати. Фахівці відзначають, що фонаційні засоби озвучують слова в мовному контексті, надають висловлюванню комунікаційної завершеності і виразності. Одночасно вони виконують і комунікаційні функції. У такій специфічній формі інформація передається, наприклад, промовою, експресивно виражається тоном та голосом. Голос тут постає засобом, що озвучує думки. Відгалуженням фонаційної невербальної комунікації є храмовий спів. Експресія співу зростає, коли його виконують не лише служителі культу і хор, але і всі віруючі, які знаходяться у культовій споруді [1, с. 234]. Використання графічних засобів полегшує комунікацію, робить її зрозумілою, але одночасно і надто спрощеною. Такі засоби прийнятні для комунікаційної системи неохрещених, але зовсім не пристосовані для використання у спілкуванні віруючих з Богом [10, с. 79].

Велике комунікаційне значення у релігії має також світло, що є символом божественної благодаті. У такій комунікації світло набуває особливого естетичного значення, перетворюючись на прообраз божественного. Матеріальним носієм цього світла стають свічки та золото, які символізують світло. Саме використання свічок психологічно стимулює людину говорити тихіше, висловлювати інтимні думки та почуття. Коли освітлення стає яскравим, оточення робить комунікацію менш інтимною.

Ще однією складовою невербальної комунікаційної системи є, уже згадувана, символіка тіла і, відповідно, пов'язані з нею комунікаційні особливості одягу. Тіло і одяг органічно поєднуються з іконографічною системою. Поряд із комунікаційним значенням фігури вагоме місце тут належить одягові. Елементи одягу передають важливу інформацію про того, хто його носить, одяг бере участь у релігійній комунікації найефективніше тоді, коли він відповідає конфесійній приналежності людини. Візуальна символіка забезпечує багатоканальність впливу, до якого прагне комунікатор, щоб цей вплив був найефективнішим мова священнослужителя має відповідати його зовнішньому вигляду.

Зовнішній вигляд виражає самоповагу та повагу до оточуючих (одяг служителів культу, перш за все, святковий і, крім того, часто, національний, що свідчить про повагу до традиційної культури). Існує думка, що за допомогою одягу людина робить суспільству особливу заяву про те, хто вона є і до чого прагне. Уміння правильно підбирати зовнішній вигляд впливає на ефективність розмови. Одяг

може бути дуже інформативним стосовно розповіді та емоційної прилаштованості до життя (символічне вбрання священика, одяг прихожан) [15, с. 96]. Такий одяг є надзвичайно символічним, знаковим, вимагає від учасників релігійного виду комунікації попереднього знання. Зрозуміло, що кожна релігійна конфесія має свою специфіку у ритуальному одязі який, крім того, має свої особливі назви, що відомі переважно для безпосередніх учасників культових дій, зрідка для простих віруючих.

На прикладі одягу стає зрозумілою уся символічність невербальної релігійної комунікації, її складність для неохрещених та взагалі представників іншої релігії; хоча символіка одягу, наприклад, у християнських конфесіях, буддистських чи мусульманських напрямках багато у чому ідентична. Така символіка підтверджує думку про вплив національно-культурних традицій та епохи на специфічні елементи невербальної комунікаційної системи.

Проте всі розглянуті елементи невербальної релігійної комунікації замикаються навколо культової споруди, як елементу цієї системи. Інтер'єр храму та його екстер'єр дуже часто стають невербальними сигналами у розумінні конфесійної специфіки релігії. Храми, в яких відбувається обрядова діяльність, розглядаються віруючими як місця, де поширюються особливі стосунки і обмеження, оскільки там діє священне. Зображенням і предметам, що знаходяться в храмі, приписується особлива чудодійна сила. Вони вважаються істинним відображенням сакральної реальності. Відтак храм виступає не просто як творіння конкретних художників та архітекторів, а й як відображення священної природи життя. Форма і розміри храмів зумовлені їхньою функцією комунікації з вищим світом [10, с. 19]. Хоча, потрібно сказати, що комунікативні властивості храму як цілісного феномену не досить добре проаналізовані. Наприклад, про це говорить українська дослідниця Вікторія Проценко. Авторка розглядає феномен православного храму в соціокультурному просторі. Введення храму в аналітичне поле філософії культури становить труднощі у зв'язку з відсутністю відповідної наукової традиції, лексики, категоріального і понятійного апарату. Храм був об'єктом вивчення окремих наук (переважно релігіо - і мистецтвознавства) і звичайно розглядався односторонньо, у якійсь одній іпостасі. Розглядаються його окремі аспекти (мистецтвознавчий, богослужбовий, символічний, рідше – світоглядний), елементи (архітектура, іконопис, фреска, мозаїка), але відсутнє інтегративне узагальнення, комплексний філософський аналіз даного феномена [12].

Сакральне місце провокує до використання специфічних засобів релігійної комунікації. Фактично, щоб розкодувати зріз невербальної комунікації, потрібно мати своєрідний «ключ» – розуміння символічного підґрунтя. Дотик до символу дає право на іншу поведінку, не лише священнослужитель наділений особливою харизмою (дотик до святинь).

Тут відповідний ефект створює не візуальна комунікація, а лише тактильна. Тобто це один із найдавніших видів символічних рухів – дотик. У профанній сфері практично не використовують подібних символічних рухів, оскільки вони виглядають анахронічно.

Іншим елементом цієї системи є колір – могутній збудник сфери несвідомого. Кольорові структури живопису допомагають сприйняттю неформалізованого знання [4, с. 80]. Колір у релігійній культурі відіграє після слова одну з найважливіших ролей. На відміну від слова він, тим більше кольорова структура, є адекватним збудником сфери позапізнаваного психічного, і має значення важливого гносеологічного фактора [5, с. 129]. З кольоровою гамою завжди пов'язані емоції, образи та спогади, які у людини найчастіше знаходяться за межами свідомості. Часто такі образи не є сакральними, вони пов'язують людину із профанним світом, не відпускають її. Для того, щоб можна було користуватися кольором, як носієм сакральної інформації, необхідне тривале акцентування уваги (тобто навчання) саме на певному, конкретному значенні кольору. Наприклад, комунікаційні можливості білого кольору багато у чому залежать від культурних стереотипів. Ж. Бодрійяр наголошував на особливому характері білого кольору [3, с. 270]. Фактично, білий колір допомагає віруючому відразу увійти в релігійну комунікацію, оскільки він одночасно сприймається і як колір профанний/повсякденний, і як колір сакральний.

Висновки

Вміння в однаковий (або хоча б подібний) спосіб розшифровувати повідомлення, передані в релігійному співтоваристві, виявляти в них сенси, які визначають всю життєдіяльність, використовувати стандартні зразки поведінки, що задаються цими повідомленнями тощо – ці вміння забезпечують рамки, у яких кожен член релігійного співтовариства відчуває свій зв'язок з іншими віруючими, сприймає себе як елемент єдиного цілого.

Отже, релігійна невербальна комунікація є надзвичайно різноплановою, має складну структуру

та не завжди піддається розшифруванню, проте саме вона найближче перебуває знаходиться до таємниці спілкування з божественним і, у такий спосіб, лежить у підґрунті збереження релігійності як такої.

Список літератури

1. Абрамович С. Д., Мовленнева комунікація: Підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
2. Айслен-Мерти К. Язык жестов / К. Айслен-Мерти. – М., 2001. – 425 с.
3. Бодрийяр Ж. Система верей / Ж. Бодрийяр. – М., 1995. – 375 с.
4. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики / В. В. Бычков. – К.: Путь к истине, 1991. – 406 с.
5. Бычков В. В. Эстетическое значение цвета в восточно-христианском искусстве / В. В. Бычков // Вопросы истории и теории эстетики. – М., 1975. – С. 35 – 46.
6. Головлева Е. А. Массовые коммуникации и медиапланирование: Учеб. пособ. / Елена Головлева. – М.: Академический проект; Деловая книга, 2009. – 325 с.
7. Кралюк П. М. Комунікативні аспекти гуманітарної політики / П. Кралюк // Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: – Монографія – / За ред. Здіорука С. І. – К.: НІСД, 2006. – С. 305 – 350.
8. Лич Э. Культура и коммуникация / Э. Лич // Хрестоматия по культурологии: учеб. пособ. / – Сост. А. Н. Кравченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – С. 49 – 56.
9. Марасинова Е. Н. Культурная история жеста / Е. Н. Марасинова, Д. Е. Бромберг // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996. – С. 47 – 60.
10. Петрушкевич М. Релігійні комунікації: християнський контекст. Монографія / М. Петрушкевич. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 288 с.
11. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. – 656 с.
12. Проценко В. В. Феномен православного храму в соціокультурному просторі: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 [Електронний ресурс] / В. В. Проценко; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2000. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=religion&id=262
13. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
14. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – Ростов-на-Дону, 1995. – 295 с.
15. Rosenbaum J. Is your Volkswagen a sex symbol? – New York, 1972. – 365 p.

М. С. Петрушкевич

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ФЕНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕВЕРБАЛЬНОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ КОММУНИКАЦИИ

С помощью невербальной религиозной коммуникации представляется религиозность как таковая, через специфические позы, жесты, одежду, интерьер, религиозные знаки и символы.

M. Petrushkevych

BASIC ASPECTS OF FENKCIONIROVANIYA OF UNVERBAL RELIGIOUS COMMUNICATION

With help of nonverbal religious communication religiosity is represented through specific postures, gestures, clothing, interior, religious signs and symbols.